

Τέχνη και Αντιφασιστικό Κίνημα

Τέχνη εν Κινήσει*

Τι είναι και τι δεν είναι ο φασισμός?

Κατά μια ανάγνωση αρκετά διαδεδομένη, ο φασισμός μπορεί να προσεγγιστεί σαν μια ακραία, μαζική εκδήλωση αυταρχισμού και απόλυτων ιδεολογικών σχημάτων που δύναται να επιβληθούν από ένα ισχυρό - πιθανότατα στρατιωτικοποιημένο - υποκείμενο. Υπό το ίδιο - μάλλον πασιφιστικό - πρίσμα ο φασισμός είναι μόνο δολοφονίες, πόλεμοι, δικτατορίες και θηριωδίες. Επίσης δημοφιλής φαίνεται η έμφαση στα χαρακτηριστικά του φασισμού που σχετίζονται με άρνηση-στέρξη της ελευθερίας του λόγου και του πνεύματος, της αναληθσίας, καταπίεσης της διαφορετικότητας, μια προσέγγιση αναδεικνύει σημαντικά ζητήματα και η οποία εκκινά μάλλον από φιλελεύθερες αφετηρίες.

Ο Φασισμός όμως δεν είναι καθόλου μόνο τα παραπάνω. Οι δημοφιλείς αυτές προσεγγίσεις, αν και φωτίζουν πτυχές του φαινομένου, αποτυγχάνουν να αποκαλύψουν τον ιστορικά εγκληματικό ρόλο του φασισμού, ανάγοντας πρακτικές, μεθόδους και χαρακτηριστικά του φασισμού σε μια υπερϊστορική «ουσία» του.

Εδώ ελλοχεύει ένας κίνδυνος για το ίδιο το κίνημα. Τέτοιες προσεγγίσεις εκτός από γενικές (και καθόλου συνολικές) μας φέρνουν πριν το καταλάβουμε, στην πάντα φιλόξενη αγκαλιά του αστικού πλαισίου, όχι μόνο εξαναγκάζοντας μας να εγκαταλείψουμε την ιστορική ματιά μας αλλά και κινδυνεύοντας να τσουβαλιάσουμε στο ίδιο σακί άκριτα και ανιστόρητα τη βία καταπιεστών και καταπιεζόμενων.

Η γενική και αόριστη καταδίκη της βίας μπορεί να ανοίξει το δρόμο για το ξεδόντιασμα του λαϊκού κινήματος αν καταλήξουμε να καταδικάζουμε δυναμικές πρακτικές πάλης και τη δυνατότητα και το δικαίωμά μας να απαντάμε με την δικιά μας κοινωνική άμυνα και χτίζοντας τη δικιά μας ιδεολογική αφήγηση και συνολικοποίηση. Σε μια εποχή σαν τη δική μας, θα ήταν βαρύ ατόπημα να κάναμε το δώρο της «καταδίκης της βίας απ'όπου κι αν προέρχεται» στο σύστημα.

Η αντίσταση μιας γυναίκας στο βιαστή της είναι βία, η άμυνα στους ίδιους τους φασίστες είναι βία, η κοινωνική αντίσταση στους μηχανισμούς καταστολής είναι βία, η απεργία είναι βία, η συνειδητή συνολική κοινωνική απάντηση στην υποβάθμιση της ζωής μας μπορεί να χρησιμοποιήσει τη βία. Οι Σκουριές είναι βία, η Κερατέα ήταν βία, η Εθνική Αντίσταση στους Γερμανούς Ναζί ήταν βία. Ούτε νόμιμη ούτε παράνομη. Ήταν δίκαιη και αναγκαία.

Δεν πρέπει λοιπόν να αναπαράγεται εύκολα μια ουμανιστική κριτική (αν και η ανάδειξη των φρικιαστικών και αντιλαϊκών του πρακτικών και αποτελεσμάτων είναι σημαντική και μπορεί να πετύχει σημαντικά πλήγματα σε σημεία στον αντίπαλο) στο ναζισμό γιατί αυτή εκτός από μερική, και ανίκανη να εξηγήσει τον φασιστικό κίνδυνο μπορεί φτάσει άθελά της να υπονομεύει τις ίδιες τις δυναμικές διεκδικήσεις των κοινωνικών κινημάτων.

Πώς να προσεγγίζουμε το φασισμό;

Ας πάρουμε για απάντηση, τα λόγια ενός καλλιτέχνη: «Ο φασισμός είναι μια ιστορική φάση όπου μπήκε τώρα ο καπιταλισμός, κι έτσι είναι κάτι το καινούργιο και παλιό μαζί. Ο καπιταλισμός στις φασιστικές χώρες υπάρχει πια μονάχα σαν φασισμός κι ο φασισμός δεν μπορεί να πολεμηθεί παρά σαν καπιταλισμός στην πιο ωμή και καταπιεστική του μορφή,

σαν ο πιο θρασύς κι ο πιο δόλιος καπιταλισμός.

Πώς, λοιπόν, τώρα να πει κάποιος αντίπαλος του φασισμού την αλήθεια για το φασισμό όταν δε θέλει να πει τίποτα για τον καπιταλισμό, που τον προκαλεί; Πώς να 'χει η αλήθεια αυτή πραχτική σημασία;

Αυτοί που είναι αντίπαλοι του φασισμού χωρίς να 'ναι αντίπαλοι του καπιταλισμού, αυτοί που παραπονιούνται για τη βαρβαρότητα που αίτια τάχα έχει τη βαρβαρότητα την ίδια, μοιάζουν μ' ανθρώπους που θέλουν το μερτικό τους απ' τ' αρνί χωρίς όμως να σφαχτεί το αρνί. Θέλουν να φάνε το κρέας, να μη δουν όμως τα αίματα. Αυτοί θα ικανοποιηθούν αν ο χασάπης πλύνει τα χέρια του προτού φέρει το κρέας στο τραπέζι. Δεν είναι κατά των σχέσεων ιδιοκτησίας, που προκαλούν τη βαρβαρότητα, παρά μονάχα κατά της βαρβαρότητας, υψώνουν τη φωνή εναντίον της, κι αυτό το κάνουν από χώρες όπου κυριαρχούν οι ίδιες σχέσεις ιδιοκτησίας, όπου όμως οι χασάπηδες πλένουν ακόμα τα χέρια τους προτού φέρουν το κρέας στο τραπέζι.

Οι φωνακλάδικες διαμαρτυρίες κατά των βαρβαρικών μέτρων μπορεί να 'ναι αποτελεσματικές για λίγο καιρό, όσο δηλαδή οι ακροατές τους πιστεύουν πως στη δικιά τους χώρα δε θα 'ταν ποτέ δυνατό να παρθούν τέτοια μέτρα. Ορισμένες χώρες είναι σε θέση να κρατήσουν τις σχέσεις ιδιοκτησίας τους με λιγότερο βίαια για την ώρα μέσα απ' ό,τι άλλες. Εκεί η δημοκρατία προσφέρει ακόμα τις υπηρεσίες για τις οποίες άλλες χώρες αναγκάζονται να καταφύγουν στη βία, δηλαδή την εξασφάλιση της ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Το μονοπώλιο στα εργοστάσια, στα ορυχεία, στα τσιφλίκια δημιουργεί πάντα βάρβαρες καταστάσεις σ' αυτές τις χώρες είναι όμως λιγότερο ορατές. Η βαρβαρότητα γίνεται ορατή απ' τη στιγμή που το μονοπώλιο δεν μπορεί πια να προστατευτεί παρά μονάχα με την ανοιχτή βία». [1]

Οι δεκαετίες των '30-'40 μας δείχνουν γλαφυρά πώς, ο φασισμός-ναζισμός εμφανίζεται όταν η καπιταλιστική αγορά βρίσκεται στην ανάγκη εύρεσης καινούριων τρόπων και τόπων αναπαραγωγής της. Η ιστορία μας δείχνει μεγάλες διαφορές εδώ κι εκεί, όμως η προετοιμασία ή υλοποίηση ιμπεριαλιστικών παρεμβάσεων είναι κοινός τόπος όπου αναπτύχθηκε ή ρίζωσε ο φασισμός. Ο «ζωτικός χώρος» του Χίτλερ, γίνεται σήμερα το χρυσαυγίτικο σύνθημα «στρατός στη Βόρεια Ήπειρο», οι χρυσαυγίτικες εμμονές με τον εθνικό πόλεμο απέναντι σε γειτονικά κράτη, μιλιταριστικό κράτος κλπ.

Για αυτό δεν γίνεται φασισμός χωρίς μιλιταρισμό, χωρίς «τάξη και ασφάλεια», χωρίς αυταρχισμό ενάντια στη νεολαία, χωρίς μια ασφυκτική κοινωνική και εργασιακή καθημερινότητα του εργαζόμενου λαού. Ο φασισμός είναι ο καπιταλισμός που νιώθει ότι περιορίζεται και για αυτό ξεσπά άγρια, για αυτό και ποντάρει στην επιβολή, στη ρώμη και στο δίκαιο του ισχυρού· σε αυτά πάνω στρατολογεί από την ίδια την κοινωνία και από τη νεολαία. Ο φασισμός θέλει να ριζώσει βαθιά στην κοινωνία· ο φασισμός είναι ένα «αντικοινωνικό κοινωνικό κίνημα».

Η πολιτική λειτουργία του φασιστικού φαινομένου είναι βασική για να δούμε πως αντιστεκόμαστε σε αυτόν, πώς τον αντιπαλεύουμε. Για αυτό είναι σημαντικό να αναπτύσσουμε την κριτική μας στο φασισμό από την πλευρά των εργαζομένων, του κινήματος, από την πλευρά συνολικά όλων των καταπιεσμένων.

Το σύστημα που δεν διστάζει γενικά να χρησιμοποιεί παρακρατικούς μηχανισμούς σε περιόδους κρίσιμες, όπως η δικιά μας, μας θυμίζει ότι, αν δεν γίνεται η δουλειά έτσι - πιο

πολύ με συναίνεση και δευτερευόντως με καταστολή ή παρακρατική δράση - υπάρχουν και άλλοι δρόμοι για να λογαριαστούμε. Βγάζει στους δρόμους τους φασίστες. Μας θυμίζει τα τάγματα εφόδου, μας θυμίζει πόσο πολύ είναι διατεθειμένο να επιτεθεί σε φτωχούς και εργάτες όταν απειλείται. Οι διαδρομές αυτές δεν είναι ευθείες και οι μικρο-κινήσεις της ιστορίας μπορεί να μην φέρνουν πάντα μπροστά τους φασίστες με την ίδια ένταση, όσο κι αν το ίδιο το σύστημα τους χρηματοδότησε, τους έθρεψε, τους κράτησε σε επιφυλακή.

Ένα τέτοιο παράδειγμα ζούμε σήμερα: Από τη μία τα αφεντικά και τα αστικά κόμματα βοήθησαν το στέριωμα των φασιστών και το γιγάντωμα του Νεοναζισμού στη χώρα μας, υλικά αλλά και στρέφοντας την πολιτική συζήτηση σε ακροδεξιές κατευθύνσεις, και από την άλλη - περισσότερο ή λιγότερο - συμβολικά έχουμε ένα πάγωμά της δραστηριότητάς τους από την κυβέρνηση μέσω των συλλήψεων ανώτατων στελεχών τους. Αν όμως ισχύουν τα παραπάνω δεν πρέπει να ειδωθούν τέτοιες κινήσεις (όπως οι χρυσαυγίτες στη φυλακή) σαν τίποτα παραπάνω από την αποκατάσταση της δικιάς τους «τάξης», και ρύθμιση του μείγματος κοινωνικής συναίνεσης και βαρβαρότητας προς το λαό, στην αναλογία εκείνη που επιτρέπει στο σύστημα να τον απομυζεί.

Οι διεθνείς σχέσεις του ελληνικού κεφαλαίου και του πολιτικού του προσωπικού και η ανάγκη για «ομαλότητα» πάνω στην οποία θα περάσουν επιτυχημένα οι φρικαλέες αντιλαϊκές πολιτικές εξηγούν τέτοιες κινήσεις και όχι καμιά τρομερή κάψα του αστικού κράτους να επιτεθεί στο φασισμό, να κόψει δηλαδή σάρκα από τη σάρκα του.

Με ποιό περιεχόμενο θα μπορούσε η τέχνη να συνδράμει το αντιφασιστικό κίνημα;

Έχει γραφτεί ότι η τέχνη έχει τη δυνατότητα να δρα σαν καθρέφτης και σα σφυρί για την κοινωνία[2]. Έχει την δυνατότητα μέσα από τα αισθητικά σχήματα που παράγει να την αναπαριστά, αλλά και να την επηρεάζει, να την σμιλεύει. Μετά από αυτές τις σκέψεις προκύπτει μάλλον αμέσως μια δυνατότητα για την τέχνη με την οποία μπορεί να συμβάλλει στο αντιφασιστικό κίνημα: Να αποκαλύψει, να ξεμπροστιάσει τον φασισμό!

Οι καλλιτέχνες μπορούν με δικό τους αισθητικό τρόπο να αποκαλύψουν την πραγματική φύση του φασισμού. Μπορούν να παρουσιάσουν αλήθειες για τη συστημική και αιμοβόρική φύση του, τέτοιες με τις οποίες ο λαός μπορεί να μην έχει τη δυνατότητα να έρχεται εύκολα σε επαφή, να λειτουργήσουν σα φορέας μνήμης των αγώνων του ίδιου του λαού, να στρέψουν το ενδιαφέρον για τους πραγματικούς πόθους του λαού και όχι σε εθνικές ολοκληρώσεις και το Μεγαλέξαντρο. Ήδη σε κάποιο βαθμό τέτοια καλλιτεχνικά έργα από διαφορετικές αφετηρίες με φρέσκο υλικό βγαίνουν προς στην επιφάνεια.

Δημοφιλής είναι η άποψη, πως ο φασισμός υποφέρει από ιδεολογική πενία. Κάθε άλλο! Ο φασισμός βρίθει ιδεών. Οι φασίστες ζουν σε ένα κόσμο γεμάτο αμφιβόλου εγκυρότητας ιστορικές αναφορές, μυθοπλασίες, αφηγήσεις, νεφελώδεις συνεπαγωγές, ηρωισμούς, τσάμπα μαγκιές και βεβαίως ρομαντισμούς και αρχαιολατρικές.

Η ρηγμάτωση των ιδεολογημάτων τους που αποτελούν την έμπνευση για την αποφασιστικότητα των μαχητών τους, είναι ένα έργο σημαντικό. Για να προτείνουμε ένα παράδειγμα (και όχι μια συνταγή) η σάτιρα ή το χιούμορ θα μπορούσε να έχει ιδιαίτερη αξία σε αυτό το σημείο· το ξεγύμνωμα της διανοητικής και πολιτισμικής τους τρικυμίας και ακατεργασίας μπορεί να χτυπήσει τη μυθοπλασία του ακαταμάχητου στρατοπέδου που μας τσαμπουνάνε και να δώσει θάρρος και ζέση στο αντιφασιστικό κίνημα.

Τι θα μπορούσαν να κάνουν οι καλλιτέχνες;

Σήμερα, δεν είναι εποχή για τους καλλιτέχνες, ως διανοούμενοι, ως παραγωγοί αισθητικών σχημάτων, να επιδίδονται σε ομφαλοσκόπηση και ναρκισσισμό. Σήμερα είναι εποχή, ο καθένας με τον ιδιαίτερο τρόπο που εκφράζεται και σύμφωνα με την ξεχωριστή καλλιτεχνική γλώσσα που μιλάει, να έρθει σε επαφή με την πραγματική κοινωνική κίνηση. Παρά πάνω από επαφή· να αποκτήσει οργανική σχέση με αυτήν και στο πεδίο του αντιφασισμού.

Ποιά θα μπορούσε να είναι αυτή;

Τα χαρακτηριστικά του φασισμού που αναφέραμε πιο πάνω, παράγουν τον ιμπεριαλισμό και στο πεδίο του πολιτισμού.

A. Η τέχνη, οι φασίστες θέλουν να επιβάλλεται από τα πάνω με όρους απόκρυψης της πραγματικότητας, θολούρας, μυθικών παραδόσεων, "ρομαντισμού" και γενικά ενός εκρηκτικού μείγματος κακού γούστου και ψέματος (ή αλλιώς κίτς[3]). Ο φασισμός τρέμει την γνήσια λαϊκή έκφραση, απαγορεύει και λογοκρίνει την άντληση θεμάτων και έμπνευσης από το πραγματικό κοινωνικό υλικό, και ούτε συζήτηση, βέβαια, να γίνεται για κοινωνική κριτική.

B. Εννοείται, πως, ο κάθε φορά, ντόπιος πολιτισμός ανάγεται σε υπεριστορική, μοναδική, απόλυτη αγνή αξία (ένας ακρωτηριασμένος βέβαια, κακοφορμισμένος και αλλότριος, εν τέλει, με τον ντόπιο πολιτισμό, πολιτισμός) ώστε να δικαιολογείται ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και η πολιτισμική καταστολή των άλλων λαϊκών πολιτισμών.

Νομίζω πως οι δύο τελευταίες παρατηρήσεις προσανατολίζουν τους καλλιτέχνες σε κινήσεις ανταγωνιστικές με το φασισμό: Το άπλωμα του χεριού, η συνεργασία με εργατικές/λαϊκές συλλογικότητες και κινήματα με οργανική (συνεχή αλληλέγγυα, ειλικρινή, πολύμορφη) σχέση με αυτά, είναι το ένα. Ο φασισμός είναι η άγρια όψη του συστήματος, και η οργάνωση των από τα κάτω ενάντια στο σύστημα είναι ανταγωνιστική προς αυτόν. Οι καλλιτέχνες, μπορούμε να αντισταθούμε στη μυθομανή πολιτισμική φασιστική σαβούρα και να μην σταματήσουμε να αναδεικνύουμε τους αγώνες μας, τους πόθους μας, την καθημερινότητά μας, τη φιλία και τον έρωτα μας όπως εμείς τα ζούμε, το λυρισμό μας, το χιούμορ μας, τη διάθεση για ανατροπή κλπ.

Μεγάλης σημασίας, όμως είναι, η ανάδειξη της λαϊκής και ταξικής αλληλεγγύης ανεξάρτητα από χρώμα και καταγωγή. Οι καλλιτέχνες πρέπει να παλέψουν για να δοθεί η δυνατότητα ανεξάρτητης έκφρασης πολιτικής και πολιτισμικής στους πρόσφυγες και μετανάστες εργαζόμενους. Δικιά τους και αυτόνομη, παράλληλα όμως με την προσπάθεια για σύνδεση και διάλογο με τον ντόπιο πολιτισμό. Αυτές οι κινήσεις υπάρχουν. Η διεύρυνση τους και η συνειδητή εμβάθυνσή τους μπορεί να είναι ένα πεδίο στο οποίο μπορούν να συμβάλλουν ιδιαίτερα οι καλλιτέχνες. Δεν πρέπει να αφηθεί το μονοπώλιο της ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και ξένων στο αστικό κράτος και στους φασίστες. Έλληνες και ξένοι καλλιτέχνες μπορούνε από κοινού να συνδιαμορφώσουν, από κοινά στοχευμένα καλλιτεχνικά έργα, μέχρι να δημιουργήσουν τους όρους για ανάδειξη της των μεταναστευτικών πολιτισμικών παραδόσεων, αλλά και της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής των πόλεων. Η λαϊκή μουσική ντόπια και ξένη, η πιο μοντέρνα έκφραση μέσω του (κάθε μορφής) rock, punk, hip-hop, κλπ, καθώς και όλες οι μορφές τέχνης, όπως τα εικαστικά η χειροτεχνία το θέατρο, μπορούν να φέρουν κοντά τους «από κάτω». Τα δε

περιεχόμενα των καλλιτεχνικών αυτών έργων μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση των κοινών προβλημάτων, και στην ευκταία συνειδητοποίηση της κοινής θέσης στην κοινωνία αυτών που, έτσι κι αλλιώς, είναι δεμένοι με κοινή μοίρα.

Πρέπει τώρα, και με θετική δράση να δημιουργούνται στέρεοι δεσμοί μεταξύ των εργαζομένων και του λαού Ελλήνων και ξένων, όχι με τίποτα αυταπάτες ότι έτσι θα υποκατασταθεί η ανάγκη αλλαγής των παραγωγικών σχέσεων αλλά ακριβώς για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος αποτελεσματικά. Μακριά από λογικές που υπεριστορικοποιούν και κόβουν το αντικαπιταλιστικό νεύρο του αντιφασιστικού αγώνα πρέπει να προταχθεί η αλληλεγγύη, ο διεθνισμός η εργατική αλληλεγγύη.

Δεν χρειάζεται να πάμε μακριά για να βρούμε υποδείγματα. Ο Παύλος Φύσας ήταν το δεύτερο θύμα των νεοναζί μέσα στο 2013 (με πρώτο τον μετανάστη εργάτη Shehzad Luqman δολοφονημένο στα Πετράλωνα) που έγινε γνωστό. Ο Παύλος Φύσας συμπύκνωνε πολλά από τα παραπάνω που μπαίνουν στο κείμενο αυτό σαν στόχοι. Ο Παύλος ήταν καλλιτέχνης, ήταν αντιφασίστας, ήταν όμως και εργάτης και γνώριζε καλά τι πάει να πει αλληλεγγύη. Για τα χαρακτηριστικά του αυτά στοχοποιήθηκε από τους Ναζί της Χρυσής Αυγής. Έτσι έγινε η πρώτη θυσία αντιφασίστα της γενιάς μας. Γι' αυτό είναι για μας αναφορά. Οι πράξεις του μας εμπνέουν. Και η ζωή του δεν χάθηκε για το τίποτα.

Μια σκέψη για την αυτοαντίληψη των καλλιτεχνών στον αντιφασιστικό και συνολικότερα στον πολιτικό αγώνα.

Η δουλειά των καλλιτεχνών είναι να παράγουν καλλιτεχνικά έργα. Άρα οι καλλιτέχνες είναι εργαζόμενοι, μόνο που η δουλειά τους παρουσιάζει μεγαλύτερη έμφαση στην αισθητική και στις ιδέες απ' ό τι η δουλειά ενός μαραγκού ή ενός μάγειρα. Αξίζει να αναρωτηθούμε, μήπως οι απόπειρες των καλλιτεχνών να συμβάλλουν στο αντιφασιστικό και γενικότερα στα κοινωνικά κινήματα υπονομεύτηκαν τόσα χρόνια από την εμπεδωμένη αντίληψη ότι αυτοί ξεχωρίζουν από το σύνολο, είναι μόνο φάροι για το σύνολο και όχι μέρος του.

Οι καλλιτέχνες παρα-έδωσαν έμφαση στη διάσταση του διανοούμενου που φέρουν και καθόλου σε αυτήν του εργαζόμενου που επίσης φέρουν. Οι καλλιτέχνες συνήθιζαν, εν γένει, να «τα λένε» από καρέκλες και ως ιεροκήρυκες. Δεν μηδενίζεται βέβαια η αξία τους σαν αρωγοί των κινημάτων, μάλλον όμως εδώ φαίνεται να αναπαράγεται μια σχέση εξουσίας που μπορεί να μπάζει την κυρίαρχη ιδεολογία από την πίσω πόρτα.

Οι καλλιτέχνες μπορούν, σήμερα, να ζητήσουν από τους εαυτούς τους να συνειδητοποιήσουν τη θέση τους, μαζί με τους από κάτω και να γίνουν οι φωνή τους όχι μόνο επειδή το πιστεύουν αλλά και επειδή η κοινωνική θέση της πλειοψηφίας των καλλιτεχνών είναι η ίδια τη θέση του μέρους εκείνου του κόσμου, το οποίο θέλουν να εκφράσουν.

Επίμετρο

Κι η τέχνη πρέπει, σ' αυτούς τους καιρούς των αποφάσεων ν' αποφασίσει. Μπορεί να κάνει τον εαυτό της όργανο μιας μικρής μερίδας ορισμένων που παίζουν τις θεότητες της μοίρας για τους πολλούς και που απαιτούν μια πίστη που πρέπει πρώτα απ' όλα να είναι τυφλή, Ή μπορεί να σταθεί στο πλευρό των πολλών και να βάλει τη μοίρα τους στα δικά τους χέρια. Μπορεί να παραδώσει τον άνθρωπο στις συγχύσεις, τις αυταπάτες και τα θαύματα. Μπορεί όμως να παραδώσει τον κόσμο στον άνθρωπο. Μπορεί να μεγαλώσει την αμάθεια, μπορεί

όμως αντιθέτως να μεγαλώσει τη γνώση. Μπορεί να κάνει έκκληση στις δυνάμεις που αποδεικνύουν τη δύναμη τους καταστρέφοντας, αλλά μπορεί να κάνει το ίδιο, στις δυνάμεις που αποδείχνουν τη δύναμη τους βοηθώντας.[4]

*Τοποθέτηση της ΤΕΚ στη συζήτηση με θέμα "Τέχνη και αντιφασιστικό κίνημα" που διοργάνωσε η Αντιφασιστική Επιτροπή Μεταξουργείου/Κεραμεικού/Ακαδημίας Πλάτωνος στις 16.11.2013

πηγή: Τέχνη εν Κινήσει

[1] Μπέρτολτ Μπρεχτ, «Πέντε δυσκολίες για να γράψει κανείς την αλήθεια»

[2] Λέων Τρότσκι, «Λογοτεχνία και Επανάσταση», Εκδόσεις Παρασκήνιο, 2003

[3] Βασίλης Ραφαηλίδης, «Στοιχειώδης αισθητική», Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1992

[4] Μπέρτολτ Μπρεχτ, «Πέντε δυσκολίες για να γράψει κανείς την αλήθεια»